

Kontemplativni um (um vjere) obuhvatniji je od logičko–skeptičkog uma (uma filozofije i znanosti)¹

*Petar Tomev Mitrikeski**

Čovjek ostvaruje interakciju sa svijetom oko sebe pomoću svojih sjetila. Takva je ljudska, a i općenita biologija živog svijeta (uglavnom). Sjetila su takva da skupljaju informacije, koje šalju središnjemu živčanomu sustavu, koji ih analizira, nakon čega proizvodi prosudbu o nečemu (otrovno/jestivo, vruće/hladno, moralno/nemoralno i sl.). No, je li to dovoljno da spoznamo svijet? Nije! Potrebno je daljnje promišljanje, čemu nam služi naš logički (i skeptični) um, koji nije samo tvar središnjeg živčanog sustava (mozak), nego — možemo ovdje biti poetični — tajanstvena dimenzija koja, osim u naša osobna iskustva, ima „pristup“ i u sva prethodna iskustva cijele ljudske vrste. I ne samo to, nego dopunski ima i sposobnosti da projicira (tj. projektira) i budućnost. Zbog tog logičkog uma dolazimo na posao izlazeći kroz vrata, a ne kroz prozore naših domova. Penjemo se na treći kat našeg ureda služeći se stubištem, a ne uspinjući se po pročelju zgrade pomoću alpinističke opreme. Zbog njega znamo da trebamo voziti određenom stranom ceste ako se nalazimo u kontinentalnoj Europi, a drugom stranom ako se nalazimo u Ujedinjenom Kraljevstvu itd. Upravo nam je on omogućio cjelokupnu našu povijest (ostavimo se sada na trenutak njegove negativne strane), od prvog čovjeka koji je ovladao vatrom pa sve do najnovije teorije o postanku svemira, primjerice. Čini se stoga da nas upravo taj logički um razdvaja od ostatka živoga svijeta. No zapravo i nije tako, jer i druge životinje poznaju logiku. Ni jedna životinja neće skočiti u vatru primjerice, ili zebra neće napasti lava, nego upravo obrnuto, niti će mačka skočiti s trećega kata, nego će sići stubama. Naravno da sve to možemo tumačiti samo snagom životinjskog nagona, ali i kod nas ljudi puno je toga što činimo nagonski, premda će, i unatoč tomu te nasuprot osnovnomu nagonu, neki od nas — ako je potrebno — skočiti u vatru ne bi li pomogli drugima. Tako i mi kao i životinje imamo nagone, a životinje kao i mi ne čine nelogične stvari.

1 Ljubazno zahvaljujem Anti Pavloviću SJ, Mariji Selak i Branku Guberini na kritičkom čitanju rukopisa i korisnim sugestijama te Draženu Volku SJ na savjetima koji su olakšali objavljivanje rukopisa.

* Dr. sc. Petar Tomev Mitrikeski, znanstveni suradnik, Institut za istraživanje i razvoj održivih ekosustava. Adresa: Jagodno 100A, 10410 Velika Gorica, Hrvatska. E-pošta: pmitrik@irb.hr

Čekaj malo, mi ljudi upravo činimo puno nelogičnih stvari — pijemo do opijanja, slikamo *selfie* na rubu litice, vozimo prebrzo, varamo svoje partnere/ice, vičemo na stadionima protiv onih koji su drugačiji od nas, mrzimo susjeda jer je tobože pogrešnog svjetonazora itd. Pa kako je onda moguće da mi ljudi, koji bez sumnje posjedujemo logički um, možemo činiti nelogične stvari, a životinje, koje samo nagonski poznaju logiku, uglavnom ne čine nelogične stvari?

Slobodna volja i apodiktičke istine

Odgovor je, zapravo, vrlo jednostavan. Mi ljudi imamo nešto puno vrjednije od logičkog uma. Imamo slobodnu volju. Koju zlorabimo (ali to je druga priča). Iz teologije (ispričavam se onima koji ju ne vole ili su sumnjičavi prema toj riječi) znamo da nam je to najvrjedniji dar od Boga. Čekaj, stani malo, kako sad to da ničim izazvan, iznebuha, uvodiš pojam Boga u priču o nagonima i logičkom umu? Ne pričamo li o tome? Da, o tome pričamo, ali o Bogu je riječ zapravo. Nije li uvijek o Njemu riječ? Ima li nešto drugo što postoji pa da pričamo o tome? Odgovor dolazi iz metafizike² i ontološki je u svojoj naravi. Ne, nema ničega drugoga osim Boga i nikada nije bilo niti je moglo biti! Sve što jest, sve ostalo dakle, stvorio je On *ex nihilo* (iz ničega ili ni iz čega). Logika takve metafizike je sljedeća: Bog postoji oduvijek i zauvijek — upravo zato i jest Bog jer nije nikada bilo da ga nije bilo. To je apodiktička istina. Da ga nekada nije bilo ne bi bio Bog, nego bog, tj. idol, tj. plod ljudskoga uma. Aha, tu smo, s tim smo počeli, s ljudskim logičkim umom.³ Nastavimo u tom smjeru.

Vratimo se apodiktičkim istinama. To su istine koje su istinite same po sebi, tj. ne mogu biti neistinite. Drugim riječima, ne mogu se logički opovrgnuti. Primjerice, tvrdnja „Bog je savršen“ apodiktička je istina jer ako nije, onda nije Bog, nego bog (i da ne ponavljam sad ono ostalo). Znači, da završimo s apodiktičkim

- 2 Podsjetimo se kratko, metafizika je filozofska grana koja cilja objašnjenju krajnje prirode bitka i svijeta. No, kako bih izbjegao nepotrebno zbunjivanje čitatelja ograničavajući se samo na ontologiju, navest ću uobičajenu definiciju metafizike koja kaže da je metafizika »filozofsko istraživanje o prvim i temeljnim početlima i uzrocima svega postojećega«. Danas je uobičajeno da mislitelji, koji nisu primarno filozofi, taj naziv rabe s ciljem označavanja fenomena koji transcendiraju (nadižaze) fizikalni svijet. Zanimljivo je napomenuti da su, prije razvoja moderne znanosti, čisto znanstvena pitanja bila razmatrana pristupom koji je povijesno ostao poznat kao prirodna filozofija (ponekad i prirodna teologija) — a koji je također tradicionalno pripadao metafizici — a izraz *znanost* označavao je znanje. S kraja 18. stoljeća prirodna je filozofija (razumljivo) preuzela dominaciju u empirijsko–eksperimentalnom pristupu istraživanja stvarnosti i postala znanost kakvu danas poznajemo. Metafizika je (takoder posve razumljivo) nastavila boraviti u svojoj tradicionalnoj domeni duboko promišljajući o ne–empirijskom karakteru svekolikog postojanja, zbog čega ju danas znanstvenici — opravdano ili ne — smatraju antipodom empirijskih znanosti.
- 3 Kratko pojašnjenje: Logički um je ovdje isto što i razum, tj. sposobnost razboritog (logičkog, kritičkog) rasuđivanja. Usporedno s njim stoji um, tj. sveukupni aspekt ljudskog intelekta koji obuhvaća sve svjesne i nesvjesne kognitivne procese. U ograničenom pokušaju objašnjenja njihova suodnosa poslužiti ću se promišljanjem pametnijih od mene, tj. recenzenata ovoga teksta: »um je naime *facultas* intuitivnog karaktera, a razumom logički razlažemo i usustavljujemo ono što smo umom intuirali«.

istinama za sada. Bog je oduvijek i zauvijek i savršen je! Kako znamo da je to istina? Znamo jer su tvrdnje logički neoborive. No, što to uistinu znači? Evo: da je Bog nastao u jednom trenutku (nekada davno i pradavno), ne bi bio savršen jer savršenstvo ne trpi nikakvu promjenu, a promjena je upravo prelazak iz jednog stanja u drugo pa, budući da je ona kod Boga nemoguća (po definiciji), onda odmah zaključujemo da je Bog bio oduvijek. I da će biti zauvijek. Jer kao savršen, On se neće nikada mijenjati. Dobro, tko je shvatio — shvatio,⁴ a tko nije, dobra mu je prilika da testira svoj logičan um. Mi idemo dalje.

Ex nihilo

Rekli smo da je Bog sve stvorio ni iz čega. Zanimljivo. Zapravo vrlo zanimljivo. Zašto bi Bog nešto uopće stvarao? On je savršen, Njemu ništa ne treba, niti nešto dobiva stvaranjem svega izobilja uokolo, niti pak nešto gubi. Sjetite se, On stvara iz ničega. Upravo zato ništa ne gubi dok stvara. Dobro, ali to što je stvorio je nešto novo i moglo bi se reći da ipak nešto dobiva, tj. stječe novu vrijednost stvarajući?! Ne, nije tako. On je savršen, a savršenstvo ne može biti savršenije no što je. Dakle, da zaključimo, Bog ništa ne dobiva niti gubi činom stvaranja. Pa zašto onda stvara? Iz ljubavi. Bog stvara iz ljubavi. Aha, sada smo, eto, došli do ljubavi. Pa naravno, tko o čemu, a ljudi o ljubavi ... a svijet je pun mržnje?! Ali to je druga tema. Vratimo se mi na našu.

Dakle imamo savršena Boga koji stvara iz ljubavi. Što još nedostaje? To da mu stvoreno uzvratiti jednakom mjerom, ljubavlju. Eto, sad si se izložio, znači Bog ipak nešto treba — traži ljubav stvorenog. Da, Bog to traži od nas, ali ne zahtijeva — „Ja ti zapovijedam da ljubiš, ali ti učini po svojoj volji“ — jer bi inače narušio našu slobodnu volju pa bi ga mi ljudi voljeli prema zapovjedi, kao idola, a ne ljubavno, kao Tvorca i Njegovatelja svega stvorenoga. No, On ipak ne treba našu ljubav zbog Sebe (Savršen je, sjetite se, ima sve, ništa mu ne treba), nego zbog nas samih. Da bismo to bolje objasnili, potrebno je opet zaći u čudnovate dvore metafizike. Pa zadimo hrabro... No, dodite.

Filozofija i znanost

Bog, po svojoj savršenosti, ne postoji radi nekog izvanjskog ili unutarnjeg uzroka, nego je Nestvoren (tj. bezuzročan). To se odnosi samo na Oca,⁵ jer se Sin vječno rađa iz Oca, a Duh Sveti vječno izlazi iz Oca (ostavimo se sada za trenutak konfesionalnih razlika u svezi s *Filioque*). Dakle, Otac je uzrok Sina i Duha Svetoga. No kako je Otac oduvijek i zauvijek, takvi su i Sin i Duh Sveti jer im je

4 Sadržava li ovaj odlomak previše početnih pretpostavki? Moguće. Probajte promisliti.

5 Ovdje ću kratko navesti zanimljive, i važne, napomene recenzenata: »Kršćanima Isus Krist je *vere homo et vere Deus* (pravi čovjek i pravi Bog). U Novom Zavjetu ó Θεός (s članom ó) se koristi isključivo za Oca.«

narav ista kao i Ocu — božanska (o božanskoj naravi nemamo vremena ovdje govoriti). Drugim riječima, za logičare, ako je netko vječan, onda oni koji se iz njega radaju i/ili izlaze utoliko moraju biti suvječni s Njim ukoliko su mu isti po naravi, tj. istobitni (ne bi moglo biti drugačije bez da im se naruši istobitnost). Takav Bog, dakle, nema svojeg uzroka. On postoji bezuzročno jer bi bilo kakav uzrok nužno morao upućivati na nesavršenost. Govoreći potpuno filozofski, On je ontološka punina. Govoreći teološki, takav Bog je tvorac sveukupne ontologije, a Sam je iznad svega, transcendentan, tj. potpuno nedokučiv u svojoj suštini, a ipak spoznatljiv u svojoj volji (o Njegovoj volji malo kasnije). Čak i najoštroumniji metafizički pokušaj da objasnimo Njegovu suštinu, tj. narav, ili još preciznije Njegov nutarnji život, završava neuspjehom jer nedokučivo upravo znači potpuno skriveno za naš logički um. Zauvijek. Takav Bog stvara svijet (tj. svemir) koji sam po sebi nije ontološka punina (vjerujem da o tome s filozofima možemo razglabati do beskraj, ali nemamo ovdje vremena),⁶ nego je upravo stvoren voljom nedokučiva Tvorca. Ontologija stvorenoga nije apsolutna, nego relativna, tj. nije suštinska (vlastita, intrinzična) punina, nego pridodana (ugrađena) punina, ako se mogu tako izraziti (tko zna, možda će mi filozofi zamjeriti?). Odnosno, takva koja ne izražava vlastitost postojanja, nego posjeduje pridodanu vlastitost, čiji je uzrok izvanjski (jer kao stvorena mora imati uzrok, samo je Otac bezuzročan). Svijet, i mi zajedno s njim, postojimo voljom nekog drugog (ali je li to istovremeno i protiv naše volje, o tome nemamo vremena ovdje raspravljati, a zapravo bilo bi zanimljivo čuti). Eto, zbog toga Bog traži da Ga volimo (tj. da Mu vjerujemo), jer je naše postojanje bez Njega kontradiktorno (u biti, trebamo uzrok za postojanje, a odričemo ga se?!). Možemo čak reći i besmisleno. Egzistencijalisti i ateisti se stalno muče s tim problemom. Ali, oni nisu tema ovog oglada.

No, ne samo to. Sagledamo li stvar malo drugačije, malo iskrenije, ništa što nije ontološka punina (tj. nije oduvijek, nego je jednom došlo u postojanje) ne može postojati bez svojeg uzroka. Štoviše, stvoreno bez volje Tvorca ne može biti ni „odstvoreno“ (ontološki paradoks?). Na „tipkovnici stvaranja“ *undo* može stisnuti samo Tvorac. Tako, čak i bez ljubavi svojeg Tvorca stvoreno nastavlja postojati jer ga u stanje *ne biti* može vratiti samo Onaj koji ga je i priveo u *biti* (fizička smrt nije dovoljna; to je teološka postavka koju znanost odbacuje, a filozofija ju uglavnom ignorira premda nije nelogična). Stvoreno koje se odupire Tvorcu odbacujući zapravo ljubav koja ga drži na postojanju (ustrajući u svojoj kontradiktornosti), kreće na put *iz biti* u *ne biti*, koji nikad neće završiti... Takav je usud palog anđela (ali o njemu nećemo), vječan vrtlog *iz biti* u *ne biti*, koji se ne može okončati jer se cilj ne može doseći bez volje Tvorca (a ona se nikad ne mijenja).

6 Ipak, recenzenti upozoravaju da »nije moguće tvrditi da svemir nije ontološka punina jer naš pojam punine ostaje samo naš pojam«. Dobra primjedba, ali moj tekst prosuduje o ontološkoj punini svijeta sagledanoj kroz odnos s Bogom Tvorcem pa zbog toga smatram da je ipak moguće tvrditi da svijet nije ontološka punina.

Ovdje bi bilo vrlo korisno, a i krajnje fer, retorički se zapitati ima li stvorenost Božanskom voljom⁷ logičnu alternativu. Ima. To je tvarna, tj. organska (sustavna) nužnost. Pojavnost, isto kao i stvorenost, mora imati svoj uzrok. Naime, da bi nešto prešlo iz *ne biti* (stanje u kojem nije postojalo) u *biti* (stanje u kojem postoji) — što je po definiciji promjena stanja — mora postojati neki uzrok (nekakvo kretanje, što bi rekli stari helenski filozofi). To znači da prethodni sustav, u kojem se održava stanje *ne biti*, mora poprimiti nove značajke koje proizvode stanje *biti*. I dok je to potpuno zamislivo i logički održivo kod već postojeće tvari nakon njezine početne pojave (evolucija), nedokučivo je kako se to može dogoditi ako na samom početku nema ničega. Nešto ne može nastati iz ničega (zato je pitanje pojave svemira još uvijek prvorazredni misaoni misterij). Dakle, sam je početak vrlo problematičan na logičkoj skali. No, Heleni su to riješili vrlo elegantno. „Svemir je vječan“, kaže veliki Aristotel⁸ (i sam Einstein⁹ mu je dugo vjerovao). Time se dokida problem prapočetka (premda arbitražom, jer je ta tvrdnja aksiomatična). No, kao što bi se danas i sam Aristotel uvjerio (ili bi mu Einstein rekao u povjerenju), znanost pouzdano zna da svemir ima početak (Tryon, 1973).¹⁰ Kako? Dopplerov¹¹ efekt nam je otvorio oči pa smo povjerovali u ono što smo vidjeli zureći u dubine svemira, ali nemam ovdje vremena za to, pa ćemo preskočiti (pitajte fizičare, ako mi ne vjerujete). Pa ako svemir ima početak, to znači da je iz nepostojanja u postojanje došao promjenom početnog stanja. I u tom grmu leži zec. Zečina štoviše. Je li taj početak stvorenost ili je pojavnost? Logički, koji god odgovor ponudili, ne bismo pogriješili. Može, idemo probati. Govorimo o stvorenosti svijeta. Dobro, nitko ne može logički dokazati da Bog nije stvorio svijet. Ruku na srce, nitko logički ne može dokazati ni da je Bog stvorio svijet (ali

7 Stvorenost voljom Tvorca ovdje ćemo zvati jednostavno *stvorenost*, a pojavu nužnošću zvat ćemo *pojavnost* (emergencija).

8 Aristotel (384.–322. pr. Kr.), istaknuti helenski filozof, jedan od otaca zapadne filozofije.

9 Albert Einstein (1879.–1955.), njemački teorijski fizičar židovskog podrijetla, autor teorije relativnosti, jednog od dvaju stupa moderne fizike (drugi je kvantna mehanika).

10 Valja naglasiti — kao što sugeriraju i recenzenti — da sam početak svemira, kojeg kolokvijalno zovemo Veliki prasak (eng. *Big Bang*), nije istovjetan s biblijskim iskazom o stvaranju svijeta. Po definiciji, Veliki prasak ne polazi ni iz čega, nego znanost predviđa da u početku postoji skalarno polje u svemiru, koje je poznato kao metastabilan vakuum. Jednadžbe Einsteinove teorije gravitacije nagovještaju naglo širenje svemira kao prijelaz u stabilnu fazu. Takva kozmologija, daljnjim rješavanjem jednadžbi, proizvodi određene predikcije (posljedice) koje se mogu opservirati kako bi se utvrdila istinitost Velikog praska — što upravo i radi poznati svemirski opservatorij *Planck* Europske svemirske agencije. Dakle, ono što znanost pouzdano zna je to da postoji početak svemira, ali ne može znati što je bilo prije početka (tj. prije singulariteta), je li uopće išta bilo ili što je uzrokom početka, jer u točki singulariteta fizikalni zakoni jednostavno prestaju vrijediti. Tako, znanost — zanemarujući ideju o stvorenosti svijeta voljom Tvorca — nastavlja „empirijskom“ intuicijom te predlaže da je prije našeg svemira možda postojao neki drugi svemir, iz kojeg je ovaj naš proizišao, ili da je naš svemir nastao spontano, tj. fluktuacijom kvantnog vakuuma (Tryon, 1973). Ovdje svakako valja napomenuti da je u znanstvenom diskursu potpuno opravdano zanemariti metafizičku pretpostavku o stvorenosti svijeta Božanskom voljom. Naime, budući da ju se ne može provjeriti formalnom znanstvenom metodologijom, ona ne spada u znanstveno promišljanje, tj. to nije znanstvena ideja. Potpuno suprotno tomu, osim što ostaje teološka istina, ta ideja i dalje nastavlja biti vrlo ozbiljna filozofska postavka.

11 Christian Andreas Doppler (1803.–1853.), austrijski matematičar i fizičar.

za to nema potrebe jer mu vjerni vjeruju na riječ — ali to je vjera, a o tome malo kasnije, sad smo još na znanosti i filozofiji). Filozofija, dakle, ne može ni dokazati ni opovrgnuti da je Bog stvorio svijet jer ni jedan od oprečnih odgovora nije nelogičan. Nećete vjerovati, ali to ne može ni znanost. Sirota, ona je tu potpuno izgubljena jer je riječ o metafizičkom promišljanju, tj. onom umovanju koje naš um poima intuitivno, a razum ga može procesuirati jedino snagom logike.¹² No, kojeg li razočarenja, pozitivne znanosti (poput fizike, biologije i sl.) ovisе o empiriji/eksperimentu, a s metafizičkim problemima se jednostavno ne može eksperimentirati. Dakle, da bi nešto bilo znanstvena činjenica, nije dovoljno to što je prijedlog ili zaključak logičan, nego ga se mora dokazati primjenom formalne znanstvene metodologije (tj. eksperimentom). S tim imaju ozbiljnih problema svi sustavi teoretskog promišljanja, poput evolucijske psihologije, na primjer. S tim je imao problema i sam Darwin,¹³ sve do pojave Mendelove¹⁴ genetike, tj., da budemo potpuno precizni, sve dok Fisher¹⁵ (kada su i Darwin i Mendel već odavno bili mrtvi) nije uveo matematiku u tumačenju osnovnih genetičkih postavki na populacijskoj razini (ali o tome neki drugi puta). Tako, pitanje početka početaka nije zapravo uistinu znanstveno pitanje, nego posve filozofsko, a filozofija se ovdje ponaša poput neodlučne mlade. Obje mogućnosti su joj primamljive.¹⁶

Razmotrimo sad drugi mogući odgovor. Pojavnost jest. Ako je pojavnost, onda treba biti organska nužnost jer prelazak iz *ne biti* u *biti* traži uzrok koji nije Božanska volja. Takav uzrok znanost do sada nije pronašla (a ne nudi ga ni filozofija). Ima više teorija doduše i sve su vrlo inventivne, ali ni jedna nije valjana. Kažem to ne zato što sam silno pametan (naprotiv), nego jer, da je makar jedna točna (tj. nepobitna, neupitna), onda bi to znao cijeli svijet i potraga za uzrokom bila bi okončana, a ovaj tekst izlišan. Da zaključim, pitanje početka početaka ne samo da je filozofski nedokučivo, nego je i znanstveno nerješivo (ima veze sa singularitetom i suštinskom nemogućnosti njegova dubljeg razumijevanja,¹⁷ ali nemamo vremena, moramo ići dalje).

12 Ovdje valja ponovo upozoriti na činjenicu da su *um* i *razum* u filozofiji odvojeni pojmovi.

13 Charles Robert Darwin (1809.–1882.), istaknuti engleski prirodoslovac, autor moderne teorije o evoluciji živih bića djelovanjem prirodnog odabira.

14 Gregor Johann Mendel (1822.–1884.), augustinski redovnik i gvardijan, znanstvenik njemačkog podrijetla iz Moravije (tada Habsburška Monarhija, sada Češka Republika), otac moderne genetike.

15 Sir Ronald Aylmer Fisher (1890.–1962.), engleski statističar i populacijski genetičar, značajno je doprinio reviziji teorije evolucije omogućavajući modernu sintezu koja je dodala neophodnu kvantitativnu komponentu (empirijsku preciznost) početnoj Darwinovoj promisli.

16 Ipak, valja napomenuti da je temeljno pitanje za metafiziku sv. Tome Akvinskoga (1225.–1274.) ne toliko ima li svijet početak ili ne, nego je li stvoren ili ne. Pa tako, razmatrajući njegovu kontingentnost, sv. Toma zaključuje da je svijet stvoren. No, drugi su filozofi zagovarali stvaranje od vječnosti razmatrajući ga kao kontinuiran proces participacije na *ipsum esse*, ali nemamo ovdje dovoljno vremena... Zanimljivo je napomenuti da Istočna crkva stvorenost svijeta uobičajeno smatra očitom teološkom činjenicom — po riječima Tvorca (Knjiga Postanka) — ne inzistirajući na nužnim filozofskim dokazima.

17 Vidi bilj. 10.

Slučajnost

Ali, stanite, nisam sasvim fer — možemo u sustav uvesti slučajnost. Slučajnošću, naime, u početnom sustavu moguća je pojava stanja koje proizvodi novo stanje (pojavnost), tj. prevodi iz *ne biti* u *biti*.¹⁸ Ta slučajnost¹⁹ je silno zanimljiva jer, zapravo, predstavlja neku vrstu „nužnosti“ (proizlazi i nastaje unutar sustava nenužno, ali ne i neovisno o njemu), premda ne zahtijeva postojanje ni dokučivog uzroka (ako matematičku vjerojatnost možemo smatrati nedokučivom?!) ni Božansku volju. Da, znam da ćete reći: „Ali sama slučajnost može biti Božanska volja.“ No, to nije valjan argument jer sve može biti Božanska volja — čudni su puti Gospodnji. Takva argumentacija nije učena, nego pučka, a mi ovdje razgovaramo akademski. Naime, Bog ništa ne radi slučajno (to bi bilo u suprotnosti s Njegovom svemoći) te se stoga slučajnost akademski treba tretirati kao valjana alternativa Božanskoj volji (ali vidi dalje). Dobro, slučajna emergencija je dakle logički moguća. Ali, ne i u ništavilu. U ništavilu nema ničega pa ni slučajnosti.²⁰ Naime, nešto ne može nastati iz ničega. Stoga bi naša početna slučajnost zahtijevala vječni svemir (Aristotel bi se radovao), ali mi znamo da ovaj naš nije takav.

Postoji još jedna mogućnost doduše. Singularitet (beskonačno mala „točka beskonačne stisnutosti“ o kojoj ne znamo gotovo ništa — premda ju ni teorijski ni empirijski ne možemo zanemariti — a čije nam se postojanje nameće kao logičan početak svega) je vječan. No, ako je vječan, onda mora biti nepromjenljiv, a ovaj naš se barem jednom primijenio, jer da nije, ne bi bilo sadašnjeg svemira. Drugim riječima, periodički svemir koji konstantno ekspanzira i sažima se uz pomoć sile gravitacije (tijekom nezamislivo dugih vremenskih ciklusa) svejedno je morao jednom krenuti od jednog jedinog početnog događaja (početna kvantna fluktuacija koja je uzrokovala kozmičku inflaciju proizvodeći današnji svemir, Tryon, 1973), kojeg je nešto ili netko morao potaknuti. Tako, singularitet koji nije vječan (tj. „periodičan“ je) svakako bi zahtijevao neki suštinski uzrok za svoje postojanje, što nas dovodi do neugodnog pitanja: od kud takav singularitet? Suprotno, ideja o vječnom Bogu koji se ne mijenja i kao takav stvara iz ničega je kud i kamo jednostavnija. No, ona nije znanstvena, premda je i dalje filozofska.²¹ Ali, idemo dalje.

18 Riječ je o prelasku iz *ne biti* u *biti* na najdubljoj ontološkoj razini, tj. o *creatio ex nihilo*. Dakle, nije riječ o prelasku nečega u nešto drugo, tj. o takozvanoj supstancijalnoj promjeni.

19 U općem smislu slučajnost označava pojavnost koja nije nužna ni namjerna, tj. takva za čije nastupanje ne postoji nikakav razlog ili uzrok, zbog čega se opire bilo kakvom determinizmu. Ovdje je riječ o takvoj slučajnosti.

20 U apsolutnom smislu *slučajno* ne bi smjelo imati razlog bivstvovanja, što ga učinkovito čini nemogućim.

21 Ovdje valja navesti ljubazno upozorenje recenzenata da »filozofija je ipak znanost« pa upućujem čitatelja da riječ *znanstvena* u gornjoj rečenici tretira isključivo kao empirijski/eksperimentalni pristup, a riječi *filozofska* pripiše svu snagu logičnosti, istovremeno joj oduzimajući bilo kakvu mogućnost eksperimentalne potvrde. Vidi bilj. 10.

Ex nihilo 2

Vratimo se na *ex nihilo*.²² Iz ničega, tako stvara samo Bog. Jedino On to može. Njemu ne treba vječni svemir jer stvara iz ništavila. Zato što može. Takva je Njegova volja. I to nije nelogično. On je savršen, a to podrazumijeva da je i sve-moćan. Dakle, može sve što želi (Mitrikeski, 2013).²³ Zbog toga stvorenost Bo-žanskom voljom nije nelogično tumačenje pojave svemira. Ali logičnost ne znači i nedvojbenu dokazanost ili dokazivost. Logičnost samo znači da takva tvrdnja nije nemoguća. No je li ona istinita?

Na to pitanje ne postoji ni filozofski ni znanstveni odgovor. Zato što niti filo-zofski odgovor može biti jednoznačan niti je znanstveno moguće analizirati me-tafizičke tvrdnje. Drugačije kazano: (1) ni jedna od alternativnih mogućnosti nije filozofski nelogična i (2) to nije znanstveno pitanje iz jednostavnog razloga jer ne podliježe eksperimentalnoj provjeri (nije ga moguće ni dokazati ni opovrgnuti formalnom znanstvenom metodom).

Sve u svemu, svemir je kontingent, tj. nije (nužno) nužan niti je (nužno) ne-moguć. No, ako istovremeno nije nužan niti je nemoguć (tj. tu je unatoč nepozna-tomu uzroku), kako to da postoji? Odnosno, postoji jer nije nemoguć, ali ako nije nužan, kako to da je došao u postojanje? To pitanje nije ni potpuno filozofsko ni znanstveno, premda je više filozofsko no što je znanstveno. Zapravo, znanstveno uopće nije. Pa kakvo je onda? Teološko (zato je pomalo filozofsko, a znanstveno uopće nije). Naime, znanost ne počiva na vjeri, nego na ne–vjeri. Polako, suzdrži-te svoje srednjovjekovne antagonizme (mahnite ih iz sfere osjećajnoga te ih pre-

22 Prihvatio sam ljubaznu sugestiju recenzenata da čitatelju skrenem pažnju na Ivan 1,16 (»Doista, od punine njegove svi mi primismo, i to milost na milost«) slažući se da možemo smireno umovati da Bog stvara iz svoje punine nasuprot „iz ništavila“ (ima neke otajstvene, sveobuhvatne i apsolutne milosti u takvom stvaraju). Inače, *creatio ex nihilo* prvenstveno se koristi kako bi se naglasilo da Tvorac ne stvara tako da preoblikuje već postojeću tvar, kao što to čini nesavršeni Platonov demijurg (*δημιουργός*), koji zbog toga nužno nije svemoćan. Ovdje ću također doslovce citirati recenzente: »Moderna egzegeza tumači dva izvještaja o stvaranju, stariji izvještaj (Jahvist) (Gen 2,4–25) pisan oko 900. prije Krista, kao i mladi (Svećenik) (Gen 1,2–2,4) pisan nakon babilonskog sužanjstva oko 500. pr. Krista, kao izvješća o stvaranju po načelu prijelaza iz kaosa u kozmos, dakle stvaranje uredenja iz primarnog kaosa. Hebreji ne znaju ništa o *creatio ex nihilo*, tek židovske zajednice koje su pod utjecajem helenističkog mišljenja prihvaćaju stvaranje iz ničega, po prvi put zapisano u 2. knjizi Makabejcima, koja se bavi periodom 175.–135. pr. Krista. Izvorno je pisana na grčkom kao jedina knjiga Starog zavjeta koja nije napisana na hebrejskom.«

23 Recenzenti su me na ovom mjestu ljubazno podsjetili na Epikurovu dilemu koja kaže ovako: »Ako Bog želi spriječiti zlo, a ne može, onda nije svemoguć; ako Bog može spriječiti zlo, a ne želi, onda je zloban; ako Bog može i želi spriječiti zlo, zašto se onda zlo događa?; ako ne može i ne želi zašto ga onda zvati Bogom?« O tome sam se ovlaš očitovao (Mitrikeski, 2013). Dakle, Bog ne može samo ono što ne želi, jer kad bi mogao i to, onda ne bi bio svemoćan jer bi ga netko moćniji od Njega prisilio da napravi i ono što ne želi. Tako, temeljni argument protiv takvog Epikurova umovanja po naravi je sličan prethodnomu argumentu. Naime, zlo ne dolazi od Boga, nego je dio paloga svijeta. Kada bi Bog — božanskom intervencijom — sprječavao čovjeka da čini zlo, čovjek bi i dalje bio zao — samo ne bi mogao vršiti zlo, premda bi metafizičko zlo i dalje bilo prisutno u svijetu. Obrnuto, slijedeći put Isusa Krista dragovoljno, čovjek može postati dobar — božanskim uplitanjem doduše (Utjelovljenje/Uskrснуće/Silazak Duha Svetoga na Pedesetnicu) — ali to svejedno ne bi bilo protiv čovjekove volje pa bi metafizičko zlo bilo u biti poraženo.

bacite u sferu činjeničnoga), nije riječ o onoj ne–vjeri (!), nego o zdravorazumskoj sumnjičavosti (skepsi), koja je nužno potrebna znanosti. Znanost jednom svojom nogom počiva na tome, drugom na logici, a trećom na kontroliranom eksperimentu. No, okrenimo se sada teologiji.

Teologija

Ona nam odmah pomaže kod najvažnijeg pitanja: kako znamo da Bog postoji?²⁴ Dakle, uistinu, kako znamo da Bog postoji? Rekao nam je, tj. objavio se čovječanstvu. Kako znamo da je to istina? Ne znamo, ali mu vjerujemo. Kao onomad Abraham²⁵ i Mojsije,²⁶ koji nisu rabili logiku (filozofiju) niti su primjenjivali učenu empiriju (znanost), nego su jednostavno imali povjerenja u Boga. Vjerovali su mu. Takav pristup je potpuno neprihvatljiv u znanosti. Svaki znanstvenik to zna. No to mu uopće ne pomaže kod pitanja Boga. On, znanstvenik, ako nije zainteresiran za filozofiju, može mirno zaboraviti (oguglati) na to pitanje. Jer to nije znanstveno pitanje. Može biti filozofsko (imati povjerenja u Boga koji je savršen nije nelogično), ali što onda? Kako nam to pomaže u razrješavanju znanstvenih pitanja poput misterija pojave svemira? Tako što nam daje mogućnost da svoj logički um pretvorimo u kontemplativni intelekt (komplot razuma i intuicije; grčki *voῦς, nus* — ponekad se prevodi i kao duh) pretvarajući njegovu urođenu skeptičnost (samo razumska komponenta) u nadahnuto povjerenje (intuitivna, tj. duhovna komponenta koja nije lišena logike). To je vjera.

Kontemplativni um i vjera

Sad o vjeri (do sada smo govorili isključivo o razumu). Najvažnije pitanje: je li vjera logična sama po sebi? Vjerovati da Bog postoji nije nelogično *per se*. To je izdržani filozofski koncept još od Platona²⁷ i Aristotela (Epikur²⁸ je druga priča), koji su upravo zbog toga i bili dualisti. Dakle, budući da nema logičkih razloga koji bi opovrgnuli mogućnost postojanja Boga (upravo suprotno, sjetimo se prvog ontološkog dokaza sv. Anzelma Canterburyjskog²⁹ ili logičkog modela

24 Primijetite da je pitanje „zašto Bog postoji?“ potpuno besmisleno jer je On bezuzročan, tj. postoji zato što je oduvijek. Također i pitanje „tko je stvorio Boga“. Nitko, On je oduvijek.

25 Abraham, praotac židovskog naroda (prema Bibliji), a smješta se u razdoblje između 2000. i 1300. pr. Kr.

26 Mojsije, veliki vođa izraelskog naroda, zakonoša i utemeljitelj njegove službene vjere (prema Bibliji).

27 Platon (428. ili 427. — 347. ili 348. pr. Kr.), iznimno utjecajan grčki filozof, Sokratov učenik, Aristotelov učitelj i osnivač Akademije.

28 Epikur (341.–270. pr. Kr.), filozof iz helenističko–rimskog razdoblja. Njegova je etika bila materijalistička i individualna, tj. antireligiozna.

29 Sv. Anzelmo Canterburyjski (1033.–1109.), crkveni naučitelj, benediktinski redovnik, filozof, teolog i nadbiskup Canterburyja od 1093. do 1109. godine.

mogućnosti postojanja Boga kod Gödela³⁰ itd.), vjerovanje u Njega nije nelogično. Dakle, naš logički um ima udjela u našoj vjeri. Snagom logike, znamo da vjera u Boga nije ljudska izmišljotina, nego (opća) ljudska značajka. Posve je drugo pitanje imamo li povjerenja u takvog logički neoborivog Boga. Abraham i Mojsije imali su (ali ne zbog logike, nego zbog ljubavi). Možemo i mi.³¹ Ako želimo (uloga slobodne volje u tome je presudna).

Za to nam služi naš kontemplativni um. On počiva na našem logičkom umu. Pa koja je onda razlika između njih? Slobodna volja čini razliku. Logički um kaže: čekaj, provjeri pa prosudi. Kontemplativni odgovara: ti si provjerio i uvjerio se da nije nelogično; štoviše, zbog svoje urođene skepse (koja nam je potrebna da ne bi skočili s desetog kata kako bismo brže sišli) ti si prodirao čim dalje i dublje sve dok nisi zapeo na točki gdje logika više nije bila dovoljna niti je tvoj najnoviji izum — eksperiment — pomagao; ja sada preuzimam i nastavljam dalje vjerom; i gle, otvaraju mi se posve novi horizonti, drugačije nedokučivi... No, stanimo malo i pojasnimo taj naoko naivan dijalog između našeg logičkog i našeg kontemplativnog uma. Logički želi reći da nakon neke točke, ako logika ne opovrgava zamislive mogućnosti te unatoč nemogućnosti njihova empirijskog/eksperimentalnog dokazivanja, to svejedno treba biti dovoljan razlog da se nastaviti biti potpuno sumnjičav prema svemu što ne može biti formalno-znanstveno provjerljivo čak i kada nije nelogično³² (vjera nije nelogična, sjetite se). Kontemplativni odgovara da se snagom slobodne volje logički um može ljubazno zamoliti da odbaci prirodnu skepsu tamo gdje je to neophodno. Jer je to jednostavno logično. Ovdje upravo je. Naime, zarobljen u svojoj urođenoj skepsi, naš logički um ne uspijeva sagledati da se sada ponaša nelogično. Ponovo, vjera nije nelogična upravo stoga što postojanje Boga nije nelogično. Iz toga logički proizlazi da nije nelogična ni Njegova objava. Pa zašto onda naš logički um to ne prihvaća? Odgovor je posve neočekivan (ili nije?). Zbog naše slobodne volje. Naime, naša slobodna volja je upravo takva — potpuno slobodna. Mi, za razliku od životinja, možemo slobodno upravljati našim logičkim umom. Zebra neće napasti lava jer to nije logično (tj. njezin nagon ne odobrava takvu nelogičnost), ali će David³³ ići na Golijata³⁴ (unatoč očitoj nelogičnosti).

30 Kurt Friedrich Gödel (1906.–1978.), austrijsko–američki matematičar i logičar koji je 1931. godine dokazao kompletnost prvog reda infinitezimalnog računa funkcija.

31 Prihvatit ću sugestije recenzenta pa ću naglasiti da sv. Augustin razlikuje ne samo *credere aliquid* (nešto vjerovati), ni samo *credere alicui* (nekome vjerovati), nego *credere in aliquem* (u nekoga vjerovati).

32 Primijetite ovdje da se filozofija s tim ne bi složila jer bi to označavalo njezin kraj.

33 Kralj David (vladao je od 1005. do 965. pr. Kr.), drugi kralj Kraljevstva Izraela i nasljednik kralja Šaula, ujedinio 12 izraelskih plemena, a naslijedio ga je sin Salomon.

34 Golijat, filistejski ratnik, poznat po bitci s mladim Davidom (budućim kraljem Izraela) (1 Sam 17).

David i Golijat

To je izvrsna paralela jer nam daje mogućnost da jednim pokušajem obuhvatimo Davidov logički um, slobodnu volju i njegov kontemplativni intelekt koji proizvodi neočekivani uspjeh. Davidov logički um zna da ne može pobijediti Golijata (što zna i Golijat, dapače uvjeren je u to, ali o njemu malo kasnije), no vjera mu kaže da uz Božju pomoć može. Njegov logički um tu oklijeva (prirodna reakcija), ali ga slobodna volja nuka da snagom vjere napusti krutu logiku te otvori kontemplativne mogućnosti svojeg uma koje vode ka duhovnoj sinergiji s Bogom i donose (logički) neočekivanu pobjedu. I unatoč svemu tomu, ta logički neočekivana pobjeda nije nelogična jer je izvojevana uz Božju pomoć. Bog je svemoćan pa može pomoći i slabašnomu Davidu da pobijedi premoćnog Golijata. Gledano iz Golijatova kuta, sve je nelogično. Mali David pobjeđuje. Nije logično, Golijat je trebao odnijeti pobjedu. Mora da je neka slučajnost. To je također valjani odgovor. Naime, Golijatu je moglo Sunce ići na oči, ili se mogao spotaknuti, ili pasti, ili posvađati sa ženom baš taj dan, ili što god što bi dalo privremenu, ali presudnu prednost Davidu. Statistički gledano to nije nemoguće jer Golijat, kao čovjek, nije bio apsolutno nepobjediv, nego samo relativno. Dakle, Davidova pobjeda nije ništa drugo negoli slučajnost. To će našem logičkomu umu uvijek biti puno prihvatljivije tumačenje. I dobro da je tako jer bi inače ljudi dolazili na posao u pidžamama ili s uvijačima na glavi. Ali, ipak, ispravno tumačenje je upravo to da je Bog pobijedio Golijata rukom Davida. Zašto? Zato što je David pobijedio Golijata upravo vjerujući u Božju snagu. Tu se vjera javlja kao epistemološki alat pomoću kojeg njegov logički um upravo postaje kontemplativan intelekt. Ta logika je nadnaravna i nadmašuje naravnu logiku našeg (samo) logičkog uma. Da bi se prihvatila, potrebna je snaga slobodne volje. Primijetite vrlo važan detalj: snaga slobodne volje nema ustaljeni smjer, nego ovisi o samoj slobodnoj volji (kada bi imala ustaljeni smjer, ne bi bila snaga slobodne volje, nego mehanizam nagonskog ponašanja).

Koliko je teško to prihvatiti? Vrlo. Nekima i nemoguće. Zato što smjer snage slobodne volje ovisi o nama samima i o nikom drugom. Ni o Bogu (no ne zato što je On tu lišen svemoćnosti, nego jer je to Njegova volja). Inače ne bi bila slobodna volja. Tako, prosudba je li David pobijedio Golijata snagom Božanske volje (tj. da budemo potpuno precizni, Njegovim dopuštanjem) ili je Golijat imao loš dan ovisit će samo o našoj vjeri. Ne o logici.

Zaključne misli

Tako je to s vjerom. Znamo da nije nelogična, ali skeptični smo. Svjesno oklijevamo. I što je najgore, tvrdimo (neki od nas) da je to zbog logike i znanosti, a zapravo je riječ o vlastitoj (svjesnoj ili ne) odluci. Znanost nije niti može biti razlog da ne vjerujemo. Ona nije sposobna razriješiti takvu složenu dilemu jer to nije znanstveno pitanje. Štoviše, znanost je tu potpuno neutralna (Mitrikeski,

2015),³⁵ posve je poštena (ako nije ideologizirana). Filozofija nije.³⁶ Ali ona nudi sve odgovore odjednom, pa neka izaberemo. I mi (barem oni učeni među nama) činimo to. Ali činimo uz pomoć naših logičkih umova, jer drugačije (uglavnom) ne znamo. Vjera nam, međutim, daje mogućnost da proširimo vlastite logičke umove pretvarajući ih u kontemplativne intelektole koji su sposobni za sinergiju s Bogom. Začudujuće, za to je potrebna samo odluka naše slobodne volje. Ništa drugo.

Logički um otvoren za kršćansku kontemplaciju vjerom postaje spona između dviju slobodnih osoba od kojih je jedna ontološka punina (vlastitost) — Bog — a druga samo ontološki realitet (pridodanost) — čovjek. No u takvom suodnosu čovjek — Božjom milošću — ostvaruje puninu svojeg postojanja, tj. postaje centar svemira i njegov jedini smisao. Teološki, naime, Bog je stvorio svemir za čovjeka. Divno, odgovorili smo i na najteže pitanje, zašto postoji svemir? Naravno da se na taj naoko naivan zaključak naš logički um buni i grči... pjeni čak (kod nekih). Ali, što može učiniti? Nema logičkih dokaza da nije tako. Pa budući da nema, niti ih može biti (sjetimo se, svemir je kontingent), ostaje nam vjerovati ili ne (jer je u toj točki sve filozofsko i znanstveno jednostavno iscrpljeno).

No, vjerovanje, za razliku od nevjerovanja, nije nelogično. Zato što Bog nije nelogičan. Pa ako Bog nije nelogičan, kako je onda nevjerovanje u Njega nekima logično?

Literatura:

- Mitrikeski, Petar Tomev (2013). Znanost i duhovnost — vjera i razum. *Priroda*, 103(1022), 32–36.
- Mitrikeski, Petar Tomev (2015). The dialogue between science and faith from the orthodox theological perspective. U: Giandomenico Boffi i Marijan Šunjić (ur.), *Science and Christian faith in post-cold war Europe: A comparative analysis 25 years after the fall of the Berlin Wall* (str. 53–63). Vatican City: Lateran University Press.
- Tryon, Edward P. (1973). Is the universe a vacuum fluctuation? *Nature*, 246, 396–397. DOI:10.1038/246396a0

35 Ipak, ovdje valja biti malčice oprezan. Ako se vratimo na sv. Tomu i na njegovu *analogia entis* — koja se ponekad smatra analognom s *analogia fidei* sv. Augustina (354.–430.) — vidimo da se znanstveno promišljanje može tumačiti kao takvo koje vodi teističkomu stavu (što je upitno sa stajališta Istočne crkve, ali o tome vidi primjerice: Mitrikeski, 2015). No, potičem čitatelje da se o tome okušaju promišljati šire razmatrajući implikacije fenomena poput finog podešavanja (tj. *fine-tuning* koji dolazi iz oblasti teorijske fizike) i antropijskog načela (zanimljiva filozofska apstrakcija koja počiva na naturalizmu).

36 Oprez je potreban i ovdje pa ću navesti zanimljivu reakciju recenzenata: »Ako pogledate suvremenu filozofiju, više sliči na borbu sa zdravim razum, nego nastojanje da se vidi dokle nas taj razum može dovesti u razjašnjavanju onoga što nas okružuje.«